I. ULUSLARARASI GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

# TRABZON'DA DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

II. CİLT

**TRABZON BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ**
Yayın No: 112

**I. ULUSLARARASI**
**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON'DA**
**DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU**

**Editörler**
Yrd. Doç. Dr. Şenol SAYLAN
Yrd. Doç. Dr. Betül SAYLAN

**Editör Yardımcıları**
Arş. Gör. Ayşegül TOPALOĞLU
Arş. Gör. Halil TEMİZTÜRK
Arş. Gör. Mahmut DİLBAZ
Arş. Gör. Semra ÇİNEMRE
Arş. Gör. Zöhre ÇAKIL

**Tasarım**
İbrahim Cihan

**Baskı**
İstanbul - Kasım 2016
Değişim Yayınları
Sertifika no: 34289

**Yayın Kodu- ISBN**
978-605-4925-93-3

# AHMED ZİYÂÜDDÎN GÜMÜŞHÂNEVÎ'NİN KARADENİZ HAVÂLİSİNDEKİ DİNÎ FAALİYETLERİ

*Dündar ALİKILIÇ* *

## Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin Hayatı

Esas adı, Ahmed bin Mustafa bin Abdurrahman el-Gümüşhânevî'dir. Daha ziyâde Ziyâüddîn mahlası ve Gümüşhânevî nispeti ile şöhret bulmuştur. Gümüşhane'nin Emirler Mahallesi'nde 1228/1813 yılında doğmuştur (Gündüz, 1984, s. 11).

Henüz on yaşındayken ticaret için Trabzon'a göç eden ailesi ile birlikte buraya gelen Gümüşhânevî, tahsiline Trabzon'da devam etmiştir. Ağabeyinin askere gitmesi, onu yalnız kalan babasına yardıma mecbur etmişse de, bu uğraşı onun ilim tahsili arzusuna mani olmamıştır. Hem babasına yardım, hem de ilim tahsiliyle uğraşmıştır (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, 2006, s. 333).

1831 yılında ticaret amacıyla amcası ile birlikte İstanbul'a gelen Gümüşhânevî, alış-verişi tamamlayıp ticaret mallarını amcasına teslim ettikten sonra, ağabeyinin askerden döndüğünü beyanla ilim tahsili için İstanbul'da kalmak istediğini söylemiş ve öyle de yapmıştır. İstanbul'da uğradığı ilk ilim merkezi, Bâyezid Medresesi olup, buradan sonra Mahmud Paşa Medresesi'ne giderek devrin en önemli âlimlerinden ders okuyarak 1844 senesinde mezun olmuştur (Gündüz, 1992, s. 17–18).

İcâzet aldıktan sonra, Bâyezid Medresesi'nde müderrisliğe başlayan ve gittikçe ders halkasını genişleten Gümüşhânevî, bir yandan da geceli gündüzlü otuz yıl sürecek olan, ilmî eserler tertip ve telifi ile neşriyât hizmetlerine başlamıştır. Bu dönemde yirmiye yakın eser yazmıştır (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, 2006, s. 337).

İstanbul'daki tahsil hayatı boyunca tasavvufî çevrelerle münâsebetini sürdüren Gümüşhânevî, 1845 yılında Üsküdar Alaca Minare Tekkesi'nde (Alacaminare, 1993, s.174) Hâlidiyye tarikatını yaymaya çalışan Şeyh Abdülfettâh-ı Akrî (Ukârî) ile tanışmıştır. Abdülfettâh-ı Akrî, büyük âlim ve veli Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifesi olup, irşâd için İstanbul'a gelmiş, Nâkşî, Müceddidî, Hâlidî meşâyıhındandır (Muhammed Zâhid bin Şeyh Hasan Düzcevî-el Türkî, 1328, s. 93). Gümüşhânevî ona intisap arzusunda olmuşsa da, el-Akrî, kendisini irşâd etmeye başka bir şeyhin yetkili olduğunu söyleyerek dostluklarının sohbet ve samimiyet sınırları içinde devam etmesini istemiştir. Gümüşhânevî daha sonra, Alaca Minare Tekkesi'nde Trablusşam müftüsü olarak ünlenen Hâlidî Şeyhi Ahmed el-Ervâdî'ye intisap etmiştir. Şeyhi Ervâdî'nin Ayasofya Camii'ndeki hadis derslerine devam eden Gümüşhânevî, mürşidinin bütün merviyyât ve telifâtından da icâzet almıştır (Gündüz, 1996, s. 276).

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 25240, Erzurum, e-posta: alikilic@atauni.edu.tr

1859'da Cağaloğlu'ndaki Fatma Sultan Camii'ni tekke haline getiren Gümüşhânevî burada yaptığı ilmî neşriyât ve faaliyetleriyle dikkat çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin iktisâdî ve ictimâî tarihinde mevcut olan "Avârız Sandıkları"na benzer dergâh içi bir yardımlaşma ve ödünç alma müessesesi kurmuştur. Talebelerine ev ve iş yerlerinde işe yaramaz ve beklemekte olan menkul servetlerini dergâhta toplamalarını emretmiştir. Muhtaç talebelerin ancak mâlî güçleri nispetinde burada biriken paradan ihtiyaçlarına göre ve daha sonra ödemek şartıyla karz-ı hasen usülü üzere borç almalarını sağlamıştır. Ayrıca, burada biriken parayla bir de matbaa kurmuştur. Bu matbaada yayınlanan bilimsel eserler ücretsiz dağıtılmıştır, böylece ilme ve ilmin neşrine hizmet etmiştir. İstanbul, Of, Bayburt ve Rize'de on sekiz bin cilt eser içeren dört ayrı kütüphâne kurarak, Anadolu'da kültür merkezlerinin oluşturulmasına çalışmıştır (Ahmed Ziyâüddin, 1993, s. 356).

Dinî ilimleri öğrenme ve sünnete uyma konusu üzerinde hassasiyetle duran Gümüşhânevî, tekkesinde hadis okutmaya ağırlık vermiş, böylece Gümüşhânevî Dergâhı bir dârü'l-hadîs hüviyeti kazanmıştır. Zaman zaman sohbet ve derslerine, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülazîz ve Sultan II. Abdülhamîd'in devam ettiğini ifade eden kaynaklar, bilhassa II. Abdülhamîd Hân'la husûsî bir yakınlığı olduğunu ifade ederler (Çağımızı, 2002). Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî'nin Sultan Abdülaziz Hân tarafından büyük sevgi ve saygı gördüğü, birinci defa hacca giderken kendisine saray tarafından husûsî bir gemi tahsis edilmesinden anlaşılmaktadır (Uyan, 1983, s. 2117; Doğan, 1991, s. 972).

"93 Harbi" diye bilinen Osmanlı-Rus savaşında (1877-1878) Trabzon yolu ile Kars'a giden Gümüşhânevî'nin, müridleri ile birlikte cephede fiilen savaşa katıldığı ve askere moral desteğinde bulunduğu söylenmektedir. Savaşın hafiflediği ve durakladığı bir sırada Of'a geldiği ve Ramazan ayı boyunca burada 280'i aşkın talebeye *Râmûzu'l-Ehâdîs* okuttuğu, birçok kişiyi de halvete sokarak hilâfet verdiği bildirilmektedir (Gündüz, 1984, s. 75).

Osmanlı-Rus savaşından hemen sonra, Gümüşhânevî İstanbul'a dönerek ertesi yıl hacca gitmiştir. Hac dönüşü bir müddet Mısır'da kalmış, akabinde İstanbul'a dönerek tekrar irşat faaliyetlerine devam etmiştir. 7 Zilkade 1311 / 13 Mayıs 1893 tarihinde vefat etmiştir. II. Abdülhamîd Hân'ın yakın alaka ve müsaadeleriyle Süleymâniye Câmii Şerîf'i haziresine defnedilmiştir (Gündüz, 1984, s. 79).

**Eserleri**

İrfan Gündüz tarafından *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâuddîn ve Hâlidiye Tarîkatı* adıyla yapılan doktora çalışmasında çeşitli kaynaklarda Gümüşhânevî'nin 50 civarında eseri olduğu iddia edilse de bazı eserlerin ona isnat edildiği ifade edilmektedir. Gündüz (1992, s. 40). Bu eserlerin 10'unun Gümüşhanevî'ye ait olmadığını belirtmektedir. Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın eseri *Sefîne-i Evliyâ*'da da bu bilgiler teyit edilmekte ve Gümüşhânevî'nin 20'ye yakın eserinin olduğu ifade edilmektedir (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, 2006, s. 337).

Gümüşhânevî'nin eserleri tasavvuf, hadis, ahlâk, fıkıh ve akâid olmak üzere dört temel gruba ayrılabilir (Gündüz, 1984, s. 36-40):

**Tasavvuf Eserleri:** *Câmiu'l-Usûl*, *Rûhu'l-Ârifîn*, *Mecmûatü'l-Ahzâb*, *Kitâbü'l-Ârifîn fî Esrâr-ı Esmâi'l-Erbaîn*, *Mektûb.*

**Hadis Eserleri:** *Râmûzü'l-Ehâdîs*, *Levâmi'u'l-Ukûl*, *Garâibü'l-Ehâdîs*, *Letâifü'l-Hikem*, *Hadîs-i Erbaîn.*

**Ahlâk Eserleri:** *Necâtü'l-Gafilîn, Devâü'l-Müslimîn, Natâicü'l-İhlâs.*

**Fıkıh ve Akâid Eserleri:** *Câmi'ü'l-Menâsik alâ Ahseni'l-Mesâlik*, *Câmi'u'l-Mütûn*,

*Kitâbü'l-Âbir fî'l-Ensâri ve'l-Muhâcir*, *Kitâbu Matlabu'l-Mücâhîdîn*, *Risâletün Makbûletün fî Hakki'l-Müceddid*, *Vasiyetleri*.

**Kütüphâneleri**

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî, postnişinliğini yaptığı İstanbul'daki Fatma Sultan Camii Tekkesi'nde, Of'ta, Bayburt'ta ve Rize'de birer kütüphâne tesis ederek her birine ihtiyaçlarının karşılanması için 500'er altın vakfetmiştir (Muhammed Zâhid Kevserî, 1360, s. 27). Müridânının katkılarıyla oluşturduğu sermaye ile büyük bir matbaa kurarak ilmî eserler neşretmesi ve bu eserleri bedava dağıtarak okunmasını sağlaması, onun ilme ne derece önem verdiğinin bir işaretidir. Ayrıca bu faaliyetleri saray tarafından takdir edilmiş ve talebenin ihtiyaçlarını gidermek için, kütüphânelerine saray tarafından çeşitli kitaplar vakıf ve hediye edilmiştir ( BOA.YPR.MŞ, 7/116). Günümüze kadar Gümüşhanevî'nin belgelerle kanıtlanmış dört adet kütüphânesi bulunmaktadır.

**Fatma Sultan Camii Kütüphânesi**

Saray terzibaşılarından Pîrî Ağa adlı şahsın hayratı olan mescid, Dâmâd Maktûl İbrâhim Paşa'nın eşi, Sultan III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan tarafından 1140 / 1727 yılında yeniden yaptırılmış ve minber vaz' olunmuş idi (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtı' Efendi / Süleyman Besim Efendi, 2001, s. 213). Daha sonraki yıllarda cami, bir vesileyle ibâdete kapanmış ve metrûk bir hale gelmişti.

1264 / 1847 yılında, şeyhi Ahmed bin Süleyman el-Ervâdî'den (1275 / 1858) aldığı hilâfetle, tarikat neşrine başlayan Gümüşhânevî, önceleri tekkeye pek fazla rağbet etmemiş, Mahmud Paşa Medresesi'ndeki hücresi ile iktifâ ederek, kendisini ilmî eserler tertip ve telifine vermişti.

Sayıları zamanla artan müritlerin ihtiyacına, mezkûr hücre cevap veremez hale gelince, ibâdete kapalı ve metruk bulunan Fatma Sultan Camii, bilhassa toplu zikir ve sohbetler için tekke ittihâz edilmiştir (Gündüz, 1984, s. 26). 1292 / 1875'de yapıldığı belirtilen ev ve tekkeden sonra, Gümüşhânevî'nin buraya taşındığı ve bu tarihten sonra caminin "Gümüşhânevî Dergâh-ı Şerîfi" diye şöhret bulduğu bilinmektedir (BOA, Evkaf 8701).

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin Fatma Sultan Camii'nde inşa ettirdiği odalardan birinde kütüphâne kurduğu tahmin edilmektedir. Bağışlanan ve basılan kitapların yekûnu göz önüne alındığında, sonradan ilave edilen odalardan birinin kütüphâne olduğu büyük ölçüde muhtemeldir (BOA, ZB.336/81). Bazı kaynaklarda Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin kurduğu kütüphânelerden bahsedilirken ismi zikredilen İstanbul'daki kütüphâne, burası olmalıdır.

Kütüphânenin varlığını, hulefâsından Mustafa Fevzi Efendi'nin yazdığı kitapta "taşradaki kütüphânelerin mütevellisi …" (Mustafa Fevzi Efendi,1313, s. 90) diye yazmasından İstanbul'da bir kütüphâne kurduğunu anlıyoruz. Bu hususta farklı bir bilgi de İsmail Kara tarafından kaleme alınmıştır: "İstanbul'daki merkez Gümüşhâneli Tekkesi'nin zengin kitaplığı 1925'de tekke ve zâviyelerin kapatılması üzerine Süleymâniye Kütüphânesi'ne devredilmiştir" (Kara, 2003, s. 88).

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin Fatma Sultan Câmii Tekkesi'nde kurduğu kütüphâne ile ilgili daha fazla bilgiyi ulaşmak mümkün olmamıştır.

**Trabzon-Of Hacı Ahmed Kütüphânesi**

1318 tarihli Maârif Sâlnâmesi'nde, bu kütüphâneden: "Trabzon livâsına tâbî Of havzasında Çıfaruksa karyesinde Hacı Ahmed Kütübhânesi, 1282 / 1866'da tesis edilen kütübhâne,

Gümüşhâneli merhûm Hacı Ahmed Efendi tarafından yaptırılmış ve 800 kitabı bulunmaktadır (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1318, s. 1374).” şeklinde bahsedilmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde 585 numaralı defterin 191 sahife ve 122. sırasında kayıtlı Gümüşhâneli Ahmed Ziyâüddîn Efendi’nin Of kazasında kāin kütübhânesiyle ilgili gurre-i Muharrem (1) 1285 / 24 Nisan 1868 tarihli vakfiyesi şöyledir:

> Mahmiyye-i İstanbul’da Bâb-ı Âlî nezdinde vâkı’ merhûme ve mağfûrun-lehâ Fatma Sultan (tâbe serâhâ) hazretleri Câmi’-i şerîfleri harîminde bir bâb odada mukîm tarîkat-ı aliyye-i Hâlidiyye-i Nakşibendiyye meşâyıh-ı kirâmından sâhibü’l-hayrât, reşâdetlü el-Hâc Ahmed Ziyâüddîn Efendi ibni Mustafa bin el-Hâc Abdurrahman (savbi şer’-i enver)den mezûnen bi’l-hüküm ta’yîn ve irsâl olunan kâtib Âsım Efendi’nin oda-yı mezkûrede zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmi-i müslimîn huzûrlarında akdeylediği meclis-i şer’i şerifi enver ve mahfel-i dîn-i münîf-i ezherde vakf-ı mezkûr li-ecli’t-tescîl ve’l-itmâmı emri’l-vakfı ve’t-tekmîl mütevellî nasb ve ta’yîn eylediği Bahâeddin Efendi ibni Nu’mân mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer’î ve i’tirâf-ı sarîh-i mer’î edüb yedimde olan emvâlden işbu meclis-i makud u mezkûrda muayyene olunan esâmî ve sutûrları zeyl-i vakfiyede muharrer cem’an iki yüz cilt basma ve yazma kütüb ve resâil-i mütenevvia ve atyeb-i mal u enfes-i menâlimden ifrâz u kemâl-i imtiyâz ile mümtâz eylediğim nakdi râyicü’l vakt bin kuruşu hasbeten lillâhi teâlâ ve taleben li-merzatı rabbi’l-ala vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhallet ile vakf ve habsedüb böyle şart eyledim ki kütüb-i mezkûre vilâyet-i Anadolu’da Of kazasında Çifaruksa karyesinde câmi’-i kebîr ittisâlinde kāin bundan akdem karye-i mezkûre ahâlisinin inşâ eyledikleri kütübhâneye vaz’ ve kütüb-i mezkûre için iki nefer-i hâfız-ı kütüb ta’yîn olunub kütüb-i mezkûreyi dâimen gubâr u müezziyâtdan hıfz ve müderrisîn ü ulemâ vü tullâbdan li-ecli’l-mutâlaa gelen kimesnelere istedikleri kütübü i’tâ ve ba’de’l-mütâlaa ahz ve mahalline vaz’ oluna ve kütüb-i mezkûre kütübhâne-i merkūmeden ihrâc olunmayıp fakat ulemâ ve müderrisînden bulunan kimesneler mütâlaa ve istifâde zımnında kütüb-i mezkûreden bir veyahut birkaç cilt kütüb ahz ve ihrâc murâd eder ise ahz u ihrâc edeceği kütübün kıymeti ne mikdâr ise iki misli akça veyâhut zî-kıymet eşyâ rehin verildiği hâlde müddet-i muayyene ile îfâ ve hitâm-ı müddetle ahz u mahalline vaz’ oluna ve nakit meblağı mezkûr dahi kazâ-yı mezkûrde rehn-i kavî ve kefîl-i mâlî ve lede’l-hâce ikisinden biri ile bâ-yed-i mütevellî istirbâh u istiğlal olunub hâsıl olan nemâ vü gallesinden hâfız-ı kütüb olan kimeslerin beherine şehriyye yirmi beşer kuruştan cem’an elli kuruş vazîfe verile ve şehriyye on kuruş tevliyet vazîfesi olan ve nemâ-yı merkūmdan vezâyif-i mezkûre ihrâc olunduktan sonra bâkî kalan fazlası yed-i mütevellîde hıfz olunub lede’l-iktizâ kütüb-ü merkūmenin ta’mîr ve termîmine sarf oluna ve kazâ-yı mezkûrda tedrîs-i ulûm eden hâce efendiler vakf-ı mezkûrun ber-vech-i hasbi nâzır olalar ve üç senede bir defa mütevellî ve nâzır ve hâfız-ı kütüb efendiler muvâcehelerinde kütüb-i mevkūfe-i mezkûre ta’dâd ve evsâf ve eşkâlini mübeyyin tanzim eylediğim memhûr defterine tatbîk olunarak noksanı zuhûr eder ise kimin yedinde zâyi’ olmuş ise tanzîm ettirile ve tevliyyet-i mezkûre vazife-yi mersûmesiyle kazâ-yı mezkûr ahâlisinden el-Hâc Osman Efendi İbni Ömer’e meşrûd olub ba’de-vefâtihî kazâ-yı mezkûr ahâlîsinden aslah-ı nas olan bir kimesne ma’rifet-i şer’ ile mütevellî nasb ve ta’yîn oluna ve mürûr-ı eyyâm ve küsur-ı avâm ile şurût-ı vakfa riâyet müteazzire olur ise menâfi’-i vakıf mutlaka fukarâ-yı müslimîne sarf oluna… (VGM. 585 numaralı defter s.191).

Kütüphâne kurulduğunda hemen bitişiğinde olan medrese bugün kısmen ortadan kalktığından, boşalan alan hâlen Uğurlu Belediyesi’nin araç parkı olarak kullanılmaktadır. Medresenin ayakta kalan kısmı 1958 yılında tamir görmüşse de yıkılmaya yüz tutmuş ve 2008 Ağustosunda aslına uygun şekilde Uğurlu beldesi halkı tarafından bakım ve onarıma alınmıştır. Belediye binasının da bulunduğu ana caddenin kenarındaki kütüphâne, kesme taştan olup boyutları kareye yakın 6,4 x 7,2 m. ve yüksekliği 2,5 m.’dir. Çatısı çinko üzerine oluklu kiremitle kaplıdır. Ön cephesinde ortada bir kapı ile girilen kütüphânenin üç taraftan ikişer adet demir parmaklıklı küçük pencereleri vardır. Kapının sağındaki pencerenin üzerindeki kitâbede “Ve bi-hamdillâhi ve‘l-minneti (Allah’a hamd ve şükürle); soldaki pencere üzerindeki kitâbede “Tamam oldu kütübhâne, sene 1284”; kapı üzerindeki kitâbede ise “fî-hâ kütübün-kayyime” (Orada çok kıymetli kitaplar vardı, Beyyine, 98/3) ifadeleri yer almaktadır (Cora, 2007, s. 507). Buradaki kütüphânenin tamamlanmasıyla alakalı tarih Maârif Sâlnâmesi’ndeki tarihle her ne kadar tutmuyorsa da, fark, kütüphânenin yapılışıyla tamamlanması arasındaki fark olsa gerekir.

Kayıtlardaki 800 kitaptan, ancak 305 tanesi günümüze ulaşabilmiştir. İşgal yıllarında kaçırılan ya da hoyratça kullanılan kitapların 126'sı el yazmasıdır. Kitaplar başta akâid, hadis, tefsir, fıkıh, ilmihâl, siyer, tasavvuf, mantık, belâgat ve Arapça gramer gibi hemen hemen İslâmî ilimlerin her dalında, ayrıca astronomi, edebiyat ve diğer ilimlere âittir. Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde kitap listesi kayıtlıdır. Listede, kitap adı, müellifi, telif tarihi, el yazmalarının müstensihi ve istinsah tarihi, matbû olanların baskı yeri ve tarihi, sayfa adedi ve son olarak da açıklamalar (özellikleri, vakıf mührü, eksik veya fazlasının olup olmadığı vs.) verilmektedir. Kitaplardan Saadeddin Teftazânî'ye ait bir telif tarihi 744 H. yılına kadar inmektedir. Bu eserin H. 782'de istinsahı yapılmıştır. Diğerleri çoğunlukla Hicri 11, 12 ve 13. asra âittir. Yazma eserlerin her biri başlı başına bir kıymet oldukları gibi içlerinden 8,5 kg. ağırlığındaki büyük boy bir Kur'ân-ı Kerîm ayrı bir kıymetli hazinedir (Cora, 2007, s. 512).

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin Of-Uğurlu'da kurduğu bu kütüphâneden bugün maalesef istifâde edilememektedir. Resmî bir görevlisi bulunmadığından dolayı kapalı olan kütüphâne çeşitli zamanlarda hırsızlık olaylarına maruz kaldığı için koruma heyeti, kitapların zimmetlerinden çıkarılmasını talep etmiştir. Bu yüzden, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne mürâcaat edilerek eserlerin buradan alınması sağlanmıştır.

**Bayburt Ziyâiye Kütüphânesi:**

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî, 26.05.1281/ 27.10.1864 yılında kendi ismiyle anılan vakfı kurmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, vakfın mütevelliliğine Oflu el-Hac Osman Efendi İbni Ömer tayin edilmiştir. İlk düşünülen uygulama Of'un Paçan (Maraşlı) köyünde Cami-i Kebir yanında bir medrese ve kütüphâne yapmaktı; fakat bu düşünce gerçekleşmeyince mevcut olan 2148, cem'an 784 cilt olan yazma ve basma eserler Bayburt'ta Yeni Medrese'de oluşturulan kütüphâneye aktarılmıştır.

1318 Maârif Sâlnâmesi'nde, Erzurum livasına tâbi Bayburt kazasında "Ziyâiye Kütüphânesi"nden bahsedilmektedir. Kütüphâne, Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî tarafından şehir merkezinde Yakutiye Câmii'nin yanında 1871 yılında kurulmuştur. Sadece Ahmed Ziyâüddîn Efendi'nin talebelerinden Hacı Ferşad Efendi'nin Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya hitâben yazdığı mektuptaki bilgilerden kütüphânenin varlığından ve âkıbetinden haberdâr olmaktayız. Hacı Ferşad Efendi'nin işgâl sırasında Ruslar'ın yağmalayıp Bayburt'tan Tiflis'e götürdükleri kitapların geri alınması için Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektuptan anlaşıldığına göre Ferşad Efendi, Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn adına Of, Rize ve Bayburt'ta kurulan vakıf kütüphânelerinin mütevelliliği görevini de yürütmüştür (Yavuz, 1995, s. 414).

Bahsi geçen Ferşad Efendi'nin Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektup şöyledir:

> Şark Ordusu kumandân-ı âlîşânı devletlû Kâzım Karabekir Paşa hazretlerine;
>
> Devletlû Efendim Hazretleri,
>
> "Nâsın hayırlısı o kimsedir ki Cenâb-ı Hak onu ümmetin havâicinde istihdâm buyurur." meâlinde bulunan hadîs-i şerîfiyle hâtır-ı sâmîlerine getirmek sûretiyle arz-ı hâl ve istirhâm-ı mâ-fî'l-bâle başlarım.
>
> Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn Efendi (k.s.)'nin Of, Rize, Bayburt memleketlerinde bulunan üç adet kütübhânesinin baş mütevellîsi bulunan dâîleri şu istilâzede kasabaların Bayburt cihetinde bulunan Ruslar tarafından imhâ ve kitâblar bi'l-cümlesi Tiflis'e nakl olunduğu tahkîkāt-ı âhire-i dâîyânemle tezâhür eylemiş ve kitâblar kütüb-i dînîyyeden olmağla ehl-i İslâmca muhterem olduklarından celbleri ve yine vaz-'ı istifade olunması ve şeyh-i müşârün-ileyh hazretlerinin kitâblarının herhâlde himem-i azîmeye muhtâc bulunmuştur. Allâh'ın tevfîki, Allâh'ın dinine nusret edeceklerle beraber bulunduğu zât-ı âlinize malûm ve iş bu mesele-i ma'rûzenin hayr ve husûle vâsıl olması ancak himem-i celîle kābil bulunduğu dâîlerince mahzûm bulunduğundan kütüb-i ma'rûzenin Tiflis'ten

celb olunması asbâbının istikmâlini ricâ ve niyâz ve zâten meşgūl olduğumuz ehl-i İslâm duâsına hâsseten hânedân-ı âlî kerîmânelerini husûsî sûrette duâcı buyurmalarını istirhâm eylerim, ferman.

5 Teşrîn-i sânî 1337/5 Kasım 1921

Ed-dâî, Of kazası müderrislerden Hace Ferşad İbrâhim" (Kazım Karabekir…, 1337)

Bu belgelerden anlaşıldığı gibi Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî Bayburt'ta bir kütüphâne kurmuş ve bu kütüphâne Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların işgâliyle yok olmuştur. Kütüphânenin tahribinden sonra Tiflis'e kaçırılan kitapların âkıbeti ise bilinmemektedir.

**Rize Gümüşhânevî Kütüphânesi:**

Gümüşhâneli Ahmed Ziyâüddîn Efendi'yi anlatan kaynaklardan bazılarında, Gümüşhânevî'nin Rize'de de kütüphâne kurduğu yazılıdır. Gümüşhânevî'nin halifelerinden Tekirdağlı Mustafa Fevzi Efendi'nin kaleme aldığı *Hediyyetü'l-Hâlidîn* adlı manzum eserinde geçen mısralarından yola çıkarak Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin Rize'de bir kütüphâne kurduğu anlaşılmaktadır:

*Dahî inşâ edilmiş üç şehirde*

*Kitabhâne ki misli yok dehirde*

*Biri Bayburt kazâsında biri Of*

*Biri de Rize'de ber-vech-i ma'rûf*

*(Mustafa Fevzi Efendi, 1313, s. 165).*

Bugün yeri ve kitaplarının âkıbeti bilinmeyen kütüphânenin kayıtları Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunmaktadır. Kayıtlardan 1877 yılında (VGM, Defter 590, s. 35). Kurulmuş bir vakıf kütüphânesi olduğu anlaşılan kütüphânenin yeri şu şekilde anlatılmaktadır:

"İstanbul'da Bâb-ı Âli yakınında merhûme ve mağfûrun-lehâ Fatma Sultan (tâbe serâhâ) hazretleri câmi'-i şerîfi harîminde bir bâb odada ikāmet eden, tarîkat-ı âliyye-i Hâlidiyye meşâyıh-ı kirâmından reşâdetlû el-Hâc Ahmed Ziyâüddîn Efendi bin Mustafa bin Abdurrahman'ın Trabzon vilâyeti dâhilinde Lazistan Sancağı'nın merkezi olan Rize kasabası mahallelerinden Pîrî Çelebi Mahallesi'nde kāin Semerkandî eş-Şeyh Ali Efendi türbe-i şerîfleri civârında Altıkulaç el-Hâc Ali Efendi Medresesi bitişiğinde eshâb-ı hayrâtın yeni olarak binâ ve inşâ eylediği muvakkıthâne üstündeki kargir kütübhâne (VGM, Esas no. 11/1).

Bu kayıttan anlaşıldığına göre kütüphâne şimdiki Rize Şeyh Câmii'nin sol üst tarafında bulunmaktaydı (Güvelioğlu, 2006, s. 77). Kütüphâne ilk olarak 27 Muharrem 1294 (11.2.1877) tarihinde 100 yazma ve basma kitap ve 20 cilt risâle ile hizmete girmişti. 15 Rabülâhir 1299 (6.3.1882) tarihinde yazılan yeni bir vakfiyeden Ahmed Ziyâüddîn Efendi'nin yeniden kitaplar vakfedip gönderdiğini anlıyoruz. Söz konusu vakfiyede şöyle denilmektedir:

"Bu defa dahî elimde malım olup işbu meclis-i ma'kūd-i mezkûrda muâyene olunan isimleri ve satırları yazılı toplam 300 cilt kitap ve 18 adet çeşitli risâleyi ve etyeb-i malımdan ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile mümtâz eylediğim. …" (VGM, Mü.A4/12, s.36).

Bu kitaplarla beraber kütüphânenin kitap sayısı 400'e, risâle sayısı 38'e ulaşmıştı. Son olarak 25 Zilkāde 1302 (5.9.1885) tarihinde yazdırılan vakfiyede de şöyle denilmektedir:

Kitâbların arttırılmasını murâd ile bu def'a dahî yedimde olub işbu meclis-i ma'kūl-ı mezkûrda muâyene olunan cenâb-ı seniyyede isim ve satırları yazılı toplam 100 cilt çeşitli kitâbı vakf ve hasb edüb. … (VGM, Mü.A4/12, s. 37).

Gönderilen bu kitaplar ile de kitap sayısı 500'e, risâle sayısı 38'e ulaşmıştı. Gümüşhânevî'nin mütevellilik için kaydettirdiği şart da şöyledir:

> Vâkıf-ı mûmâ-ileyhin 1294 (1877) ve 1299 (1882) senesi târihleriyle münderic ve 1302 (1885) senesi târihiyle bâ-fermân-ı âlî kaydolunan vakfiyesinde vakf-ı mezkûrün mütevellîliği Bayburt kazâsında kāin diğer kütübhâneye vaz' eylediğim kütüb-i mevkūfenin mütevellîsi olan el-Hâc Osman Efendi İbn Ömer'e, onun ölümünden sonra anılan kazâ halkından aslah-ı nas olan bir kimseye ma'rifet-i şer'le mütevellî nasb ve ta'yîn oluna."(VGM, Esas no. 11/1).

Buradan anlaşıldığına göre vakfın mütevellisi Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin Bayburt'ta kurduğu kütüphâneye mütevelli tayin eylediği Ömer oğlu Osman Efendi adlı bir zât idi. Geleneksel vakıf şartlarında görüldüğü gibi bu vakfiyede de mütevellinin vefâtından sonra yerine Rize kazası halkından güvenilir bir zâtın mütevelliliğe getirilmesi istenmektedir.

Nitekim 1313 yılında yayınlanan Mustafa Fevzi Efendi'nin *Hediyyetü'l-Hâlidîn* adlı eserinde, Vardalı (Güneyce) Osman Efendi için "Cenâb-ı pîr-î dest-gîrin taşrada bulunan kütübhâneleri mütevellîsi Hacı Osman Efendi hazretleri" (Mustafa Fevzi Efendi,1313, s.90) şeklinde sayfa kenarına bir not düşülmüştür. Daha sonraki senelerde Rize-Güneyce'de bir kütüphâne kuracak olan Osman Niyazi Efendi'nin Osman Efendi İbn-i Ömer olduğu tespit edilmiştir.

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî kurduğu bu kütüphânenin hizmete devam edebilmesi için başta 5000 kuruş nakit para vakfetmiştir. Bu paranın hâsıl olacak nemâsından iki hâfız-ı kütübe (kütüphâneciye) aylık 25'er kuruştan senelik toplam 600 kuruş, mütevelliye de aylık 10 kuruştan, senede toplam 120 kuruş verilmesini vakfiyeye kaydettirmiştir. Bâki kalan fazlası da mütevellinin elinde muhafaza edilip kitapların tamirine sarf olunacaktı (VGM, Mü.A3.3.10, s. 231). Gümüşhânevî, 15 Rebülahir 1299 (6.3.1882) tarihinde yeniden 5000 kuruş daha vakfederek bu parayı öncekinin nemasına katmış ve kütüphâneler için tayin eylediği aylık 25'er kuruşu bir misli zamla aylık 50 kuruşa yükseltmiştir (VGM, Mü.A/12, s. 36).

Önceleri kütüphânecilik vazifesi kütüphâne bitişiğindeki câminin imamı olan Ali Efendi ile Trabzon Müftüsü Ali Efendi'nin yeğeni olup Rize kasabasında Altıkulaç Medresesi'nde tedris vekili olan Hüseyin Efendi bin Mehmed Efendi'ye tevcih edilmiştir (VGM, Mü.A/12, s. 36). 1302 (1885) yılında kaydedilen vakfiye ile kütüphânecilerden Hüseyin Efendi bin Mehmed, bu vazifeden alınmış, onun yerine yine aynı âileden Altıkulaçzâde İsmail Efendi İbn Ali Efendi tayin edilmiştir (VGM, Esas no. 11/1).

Kütüphâneden istifâdenin de kuralları bulunuyordu. Kütüphâneciler tarafından takip edilecek olan bu kurallar şu şekilde sıralanmıştır:

> Kitapları daima muhafaza etmek. Müderrisler, âlimler ve talebelerden mütâlaa için gelen kimselere istedikleri gibi kitabı vermek ve mütâlaadan sonra alıp yerine koymak.
>
> Kitapların kütüphâneden çıkarılmaması.
>
> Eğer ulemâ ve müderrisîn bulunan kişilerden mütâlaa ve istifâde için kitaplardan bir veya bir kaçını alıp çıkarmayı murad eden olursa, alıp çıkaracağı kitapların kıymeti ne kadar ise iki misli akçe veya kıymete sahip eşyâyı rehin vererek tayin edilen zaman için kitabı almasına ve bu zamanın bitiminde yerine iâde edilmesine dikkat etmek.

Ayrıca Rize kasabasında tedrîs-i ulûm-i nâfia ile meşgul olan hoca efendilerin de bu vakfa nâzır olmaları istenmişti (VGM, Mü.A/12, s. 35).

Her vakfiyenin yazılışından sonra vakfedilen kitapların adları ile yazma mı, basma mı olduğu tek tek kaydedilmiş olup, liste incelendiğinde tefsir, tasavvuf, ilm-i feraiz, hadis, askerî, manzum, cebir, Cevşen, fetvâ, Kur'ân-ı Kerîm'den peygamberlere ait kıssalar, medrese derslerine ait bilgiler ile bunlara ait şerhler gibi çeşitlilik arz ettikleri görülmektedir.

Son devrin büyük âlimlerinden Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin ifadesiyle "mürşid-i kâmil-i mükemmil" olan Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî, 26.05.1281/ 27.10.1864 yılında kendi ismiyle anılan vakfı kurmuştur (VGM.1655/1). Vakfın mütevelliliğine ise, Oflu el-Hâc Osman Efendi İbn Ömer tayin edilmiştir. İlk düşünülen uygulama Of'un Paçan (Maraşlı) köyünde Câmi'-i Kebîr yanında bir medrese ve kütüphâne yapmaktı; fakat bu düşünce gerçekleşmeyince mevcut olan 2148, cem'an 784 cilt olan yazma ve basma eserler Bayburt'ta Yeni Medrese'de oluşturulan kütüphâneye aktarılmıştır (VGM. 587/ 31 nolu defterin 62. sh. 81.sırası) .

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin bağışladığı kitapların tam olarak tasnifini yapmak mümkün olmamıştır. Zira pek çok eser günümüze ulaşamamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bütün eserlerinin listesi olmasına rağmen, kitaplarının hangi mevzuda olduğunu izah etmek zordur. Fakat eserlerin isimlerinden ortaya çıkan intiba daha çok bu eserlerin, akāid, hadis, tefsir, fıkıh, ilmihâl, siyer, tasavvuf, mantık, belâgat, sanayi, tıp, Arapa gramer alanlarında olduğudur. Eserlerin ekserîsi Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Bunun yanında Arapça ve Farsça eserler de bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin kurduğu kütüphânelerin bölge ahalisi üzerinde çok etkili olduğunu söyleyebiliriz. Gümüşhânevî'nin diğer bir etkisi de Karadeniz Bölgesi'nde çok az olan tasavvuf geleneğinin yaygınlaşmasıdır.

Osmanlı'nın son döneminde yetişen bu büyük âlim öyle bir çığır açmıştır ki, kendisinden sonra, talebeleri de aynı yoldan yürüyerek kütüphâneler kurmuşlardır. Talebelerinden Osman Niyazi Efendi 1315 (1897) yılında Rize'nin İkizdere ilçesi Güneyce nâhiyesinde bir kütüphâne kurmuştu. Halk arasında Şeyh Efendi diye bilinen bu zât, kütüphâneyi doğduğu mahallede inşâ ettirdiği tekke-medresede tesis etmiştir. Kitaplar arasında Şeyh Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin vakıf mührünü taşıyan kitaplar da bulunmaktadır (Kara, 2003, s. 387). Aynı şekilde Ferşad Efendi de bu geleneği devam ettirmiş, Of-Yemişalan'daki medresesinde bir kütüphâne kurmuştu (Yavuz, 1995, s. 414). Gümüşhânevî'nin kurduğu bu kütüphâneleri, halifelerinden Vardalı Şehy Osman Niyazi Efendi'nin, her sene dolaşarak teftiş ettiği bilinmektedir:

*Nihayet on sekiz bin kitâbı*

*Tasavvuf hem hadis-i müstetâbı*

*Vefâtından mukaddem kân-ı şefkat*

*Dedi tullâba vakfettim o Hazret*

*Dahi inşâ edilmiş üç şehirde*

*Kitâbhâne ki misli yok dehirde*

*Biri Bayburd kazasında biri Of*

*Biri de Rize'de ber vech-i mâruf*

*Mükemmel her birinde çok kütüb var*

*Tasavvuf fenn-i hikmet ilm-i âsâr*

*Vazîfe ta'yîn etmiş her birinde*

*Ne kim tertib edilmiş hep yerinde*

*Bu yolda beş yüz altun vakfedilmiş*

*Nemâsından vazîfe gösterilmiş*

*( Mustafa Fevzi Efendi, 1313, s.165).*

**Etkileri**

İnsanlık tarihi kadar eski olan medeniyet, çeşitli müesseselerle günümüze ulaşmıştır. Bu anlayışı ise bize ulaştıran büyüklerimizin ilme olan hevesidir. Osmanlı devlet teşkilatının medenî ve kültürel müesseseleriyle resmen teşekkülünden önce, tekke ve zâviyeler, halkın eğitimi ve yetiştirilmesinde ehemmiyetli vazifeler icra etmiştir. Daha sonra ise, ilmî hayatı disiplin ve intizam altına alma zarûretine binâen, vakıf müesseseleri hâlinde teşkilatlanan medreselerin, birbiri ardından kurulduğuna şahit oluyoruz.

İşte Osmanlı Devleti'nin son asrına damgasına vuran büyük değerlerden biri olan Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin kurduğu vakıflar, kütüphâneler ve tarikat hizmetleri ile bölge ahalisi üzerinde çok etkili olmuştur. Öyle ki bu etki günümüzde bile tesirini sürdürmektedir.

Osmanlı'nın son dönemindeki bu büyük âlim öyle bir çığır açmıştır ki, kendisinden sonra, talebeleri de aynı yoldan yürüyerek kütüphâneler kurmuşlardır. Onlardan biri Osman Niyazi Efendi'dir. 1244/1828 yılında Rize-İkizdere-Güneyce'nin Kolekli (şimdiki Kurtuluş) Mahallesi'nde doğdu. Osman Niyazi Efendi, İstanbul'da Şeyh Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'ye intisap edip yaklaşık 25 yıl burada kalmıştır. Bilâhere Karadeniz Bölgesi'ni irşâd için memleketine gönderilmiştir. Üsdâdından Nakşî ekolünde yetişen Osman Niyazi Efendi Nakşî halifesi olarak köyüne, Güneyce (Varda)'ya dönmüş ve burada irşâd vazifesini sürdürmüştür. Güneyce (Varda), bugün Rize ilimize bağlı İkizdere kazasının bir nahiyesidir. Varda Büyük Camii Medresesi müderrisliği ve câminin imamlığını üstlenerek tarikat faaliyetlerine de burada başladı. Bir müddet sonra doğduğu mahalle olan Kolekli mahallesine geçerek günümüze kadar gelen ahşap cami ve tekkesini inşa etti.

10.50x 7.60 m. ebadındaki cami/ tekkenin bitiş tarihi iç giriş kapısının üstünde yapılış tarihi olarak 1304 (1886) yazmaktadır. Zemin katı ile arkası toprağa dayalı batı cephesi taştan, giriş odaları ve harim kısmı ile müezzinlik ve yan galeri kısımları ise bütünüyle kestane ağacından yapılmıştır. Osman Niyazi Efendi h. 1327- m. 1909'da vefat ettiğinde bu caminin arkasındaki mezarlığa defnedildi. ( Kara,2014,s. 406)

**Tekkenin Kütüphânesi**

Gümüşhânevî vakıf kütüphânelerinin mütevelliğini ve müfettişliğini yapmış olan Şeyh Osman Niyazi Efendi, Güneyce'deki cami/ tekkede sağlığında kendisinin kullandığı bir vakıf kütüphânesi tesis etmiştir. Kitaplar üzerindeki 1315/1897-98 tarihli mühürde şu ibare yer almaktadır:

> Tarîkat-ı Nakşibendiye'den Vardalı eş-Şeyh Osman Niyâzi bin Hüseyn'in evlâdiye şartıyle kütüb-i mevkūfesinin mührüdür. 1315.

Kütüphânedeki kitaplar arasında Şeyh Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhânevî'ni vakıf mührünü taşıyan kitaplar da vardır. Kütüphâne defterinde "Gümüşhânevî Hoca Efendimizin vakıflarından" başlığı altında isim ve adetleri verilen kitaplar vardır. Bu kitapların hepsi Gümüşhânevî'nin kendi telifleri ve adetlerine bakılırsa *Râmûz* ve hadis dersleri sırasında, katılanlardan Arapça bilenlerin takibi için mürîdâna dağıtmak maksadıyla gönderildikleri tahmin edilmektedir. Bu kitapların üzerindeki mühürde ise Arapça şu ibare yazılıdır:

> Hâzâ vakfu'r-râci feyze's-samedânî Ahmed Ziyâeddîn bin Mustafa el-Hâlîdî. Fe-men beddelehû ba'de mâ-semiahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû". (Bu Samed olan Allah'ın feyzini isteyen Ahmed Ziyâeddîn bin Mustafa el-Hâlîdî'nin vakfıdır. Kim vasiyeti işittikten sonra onu değiştirirse şüphesiz günahı değiştirenlerin üzerinedir.)

Osman Niyazi Efendi'nin vefâtından sonra halifesi ve Varda Büyük Cami imamı ve müderrisi Hacı Ferşâd Efendi, 1911 yılında kütüphâne ile ilgili bir defter düzenlemiştir. Günümüze ulaşan ve hâlen cami/ tekkedeki kütüphânede muhafaza edilen bu defterin ilk sayfasında Hacı Ferşâd Efendi'nin elyazısıyla şöyle yazılıdır:

> Tarîkât-ı aliyye-i Nakşibendiyye meşâyıh-ı kirâmından Rize'nin Kurâ-yı Seb'a nâhiyesi Varda karyesinden Sipâhîzâde eş-Şeyh el- Hac Osman Niyazi bin Hüseyn Efendi kaddesellâhu teâlâ sırrehu hazretlerinin evlâdiyye kütüb-i mevkûfesinin defteridir.

Daha sonra her ilim dalına veya konuya bir sayfa tahsis edilerek, kaydedilen kitabın kaç adet olduğu, adı, yazma olup olmadığı belirtilmiştir. Defterin sonundaki kayıt, vakıf kütüphânelerinin ülkemizdeki kaderi açısından çok hazin bir durumu ortaya koymaktadır:

> Sahîfe-i sâbıkalarda yazılmış olan kitâblar ve âriyeten ulemâ ve talebe yedinde bulunup da geruye gelince bilumûm Hacı Osman Niyazi Efendi bin Hüseyn Efendi hazretlerinin vakıflarıdır. *Şöyle ki evlâd-ı evlâdından kıyâ*mete kadar ulemâ ve okuyanlara meşrûta olup Hudâ ilmiye silsilesi kesilirse Gümüşhânevî eş-Şeyh el-Hâc Ahmed Ziyaeddîn bin Mustafa (k.s.t.) hazretlerinin kütübh*â*nesine gideler. Böylece kendim şehâdet ederim. Başka bilenler mühürlerini buraya darb etsinler. Vesselâm. Fî Rebîülâhir sene 1329.
>
> ed-Dâî Of kazası Holayisa karyesinden Ferşâdzâde *İbrahim Hakkı bin Hasan Efendi* afâ anhümâ Rabbuhumâ-Mühür. Ben dahî şehâdet eylerim. Fî-Rebîulâhir sene 1329. Rize'nin Kurâ-yı Seb'a Nâhiyesi Varda karyesinden Sipahîzâde Hüseyn bin el-Hâc Hüseyn Efendi-Mühür."

Mühürden ve son sayfadaki ifadelerden açıkça anlaşıldığına göre kütüphâne tipik bir vakıf tekke kütüphânesidir. Fakat Osman Niyazi Efendi'nin tekke ve kütüphânesi için yazılı ve tasdik edilmiş bir vakfiye düzenleyip düzenlemediği konusunda bir bilgiye ve belgeye ulaşamadık. Ferşâd Efendi'nin düzenlediği kütüphâne defterinde de bu konu hakkında açık bir bilgi bulunmamaktadır. Kitapların "evlâdiye" usulüyle vakfedildiği ve soyundan âlim kalmadığı zaman kitapların İstanbul'daki Gümüşhânevî Tekkesi Kütübhânesi'ne intikal edeceği açıkça belirtilmiştir.

Bugün cami/tekkenin zemin katındaki oturma yerinde muhafaza edilen kitaplıkta 183 cilt halinde 142 yazma/basma kitap bulunmaktadır. Eski deftere göre 50 civarında kitap kayıptır. Bunlar okunmak için emâneten alınmış fakat iâde edilmemiş kitaplar olmalıdır. Defter düzenlendikten sonra kitaplıktan emânet kitap alanlar, defterin boş ön sahifelerine tarihle birlikte not düşer, iâde ettiğinde de bunu tarihle belirtirdi. Sonraları bu usûlün terkedildiği anlaşılmaktadır.

Mevcut kitaplıkta medrese kitapları, sarf-nahiv, tasavvuf, hadis ve fıkıhla ilgili eserler ağırlıktadır.

Osman Niyazi Efendi'nin halifesi olan Ferşâd Efendi de bu geleneği devam ettirmiş, Of-Yemişalan'daki medresesinde bir kütüphâne kurmuş fakat günümüze ulaşmamıştır. Ferşâd Efendi, Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin Of, Rize ve Bayburt'ta kurduğu kütüphânelerin mütevelliliğini de yapmış, köyünde kurduğu kurduğu medresede kırk yıl müderrislik, Of'ta müftülük, Samsun İdâdisi'nde öğretmenlik görevlerini icra etmiştir. 4 Zilkāde 1321/ 22 Ocak 1904 tarihinde 63 yaşında doğduğu köyde vefat etmiştir.

Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhânevî'nin halifeleri arasında üstâdının yolu üzere yürüyen ve onun çalışmalarını devam ettirenlerden biri de Yusuf Şevki Efendi'dir. Yusuf Şevki Efendi

1256/ 1840 yılında Trabzon/ Dernekpazarı ilçesi, Kondu köyü, Ekşiali Mahallesi'nde dünyaya geldi. Yusuf Şevki Efendi, eğitim için İstanbul'a gitmiş ve burada Gümüşhânevî Tekkesi'ne intisap etmiştir.

Yetişmesinden sonra aralıklarla memleketine gelmiş, ders okutmayı ve talebe yetiştirmeyi ihmâl etmemiştir. Memleketine geldiği dönemlerde Bayburt'ta Yakutiye Câmii'ni, Araklı'da Merkez Büyük Câmii'ni yaptırmıştır. Yılın 6-7 ayını Trabzon dışında ilim, irşâd faaliyetleri ile geçiren Yusuf Şevki Efendi geri kalan vakitlerinde memleketine dönmekte ve bu faaliyetlerine yörede devam etmekteydi.

Yusuf Şevki Efendi mensup olduğu büyüklerinin yolundan yürüyerek kütüphâne hizmetlerine de önem vermiştir. Günümüze ulaşan kütüphânesi Kondu Köyü'nde eliyle yaptığı evinde muhafaza edilmekte ve 300'ü yazma 800 civarında kitap içermektedir. Çoğunluğunun üzerinde şahsî mührü basılıdır. Yazmalarının bazıları XVII. yüzyıla aittir. Yazma eserler tezyînî sanatlar açısından öne çıkmamakla beraber içerik ve nâdir nüshalar olması açısından oldukça değerlidir. Bunlar içerisinde çok sayıda Ziyâiyye ekolüne ait hadis, delâil, hizb okuma icâzetnâmeleri, merkez tekkenin desteğiyle kurulan kütüphânelerin vakfiyeleri, merkezle yazışmalar, sipariş edilen kitaplar ve tediye yazıları yer almaktadır.

Kitaplar arasında *Kadı Beydavî Tefsiri*, *Bursevî Tefsiri*, *Sahîh-i Buhârî* ve genelde Osmanlı medreselerinde okutulan âlet ilimlerine âit ders kitapları yer almaktadır. Rus işgâli sırasında bazı eserlerin kaybolduğu ayrıca bazı ödünç alınan kitapların geri gelmediği de bilinmektedir. (Yücer, 2014, s. 372).

Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhânevî'nin dergâhı ve etki alanındaki diğer tekke ve kütüphânelerdeki malzeme, yazışma ve kitaplar Cumhuriyet Dönemi'nde maalesef dağılmış, kayıtları zâyi olmuştur. Bununla beraber yine de korunmuş olan kitap ve evrâk bir vesile ile günümüze kadar ulaşabilmiştir. Dergâhının bazı yazışmaları ve kitapları müridlerinden Mustafa Feyzi Efendi tarafından korunmuş, bu evrak ve kitaplar bir araştırma merkezi tarafından tasnif edilmektedir. Ankaralı Ahmed Hilmi Efendi adlı talebesinden kalan evrak ve kitaplar torunları tarafından günümüz araştırıcıların istifâdesine sunulmuştur. Bir başka talebesi Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi'nin Bolvadinli halifesi Yörükzâde Ahmed Feyzi Efendi'nin kütübhânesi de yine tasnif edilmiş, kapılarını araştırıcıların hizmetine açmıştır.

Bununula beraber Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhânevî üzerine yapılan çalışmalar neticesinde pek çok taze bilginin gün yüzüne çıkacağına inanıyoruz. Yakın zamandaki faaliyetler bu büyük İslâm âlimin daha iyi tanınmasına vesile olacaktır. Bu vesile ile kurulma aşamasında olan Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhânevî Araştırma Merkezi ve Müzesi bizleri daha da ümitlendirmiştir.

Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhânevî'nin tasavvuf ve hadis ilminde icâzet verdiği pek çok talebesi bulunmaktadır. Bunlardan azımsanmayacak kadar kısmının Karadeniz Bölgesi'nden olduğunu müşâhede ediyoruz. Talebelerinden Hacı Hâfız Mehmed Esad Efendi, Hacı Musa Paşa Câmii imamı ve mütevellisi, ulemâ ve hattatlardan, Reisü'l-Kurrâ Mîrzâde Hasan Rüşdü Efendi'nin oğludur. 1272/1856'da Trabzon'da doğmuştur. Babasından, hıfzını ikmâl ile mukaddimât-ı ulûmu tahsil, sülüs ve nesih hatları meşketmiştir. Bilâhere, tahsilini ikmal için İstanbul'a gelmiş, Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhânevî'den icâzet almıştır. Babası gibi, Musa Paşa Câmii mütevellisi olduğu için, Trabzon'da ikāmet etmiş, umûmî seferberlikte Merzifon'a yerleşmiş 1332/ 1914 senesinde vefat etmiştir. Trabzon İskender Paşa Câmii'ndeki, İsm-i Celâl, İsm-i Nebî, Çehâr-Yâr-ı Güzîn ve Haseneyn isimleri onun hattıdır. (Gündüz, 1984, s. 161-162).

Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhânevî'nin Karadeniz havâlisinde kurduğu kütüphânelerden başka en önemli etkisi ise Karadeniz Bölgesi'ndeki tasavvuf etkisidir. Karadeniz Bölgesi'nin İslaâmlaşması ve Türkleşmesi uzun bir süreci aldığından bölgedeki dergâh ve tekkelerin azlığı dikkat çeker. Anadolu bozkırlarından geçip sarp dağları aşmak kolay olmamıştır. Zaten XVII. yüzyılın sonlarına kadar az olan Müslüman nüfusun varlığı bunu teyit etmektedir. Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhânevî'ye kadar Trabzon havâlisinde tasavvufî bir gelenekten bahsetmek zordur. Onunla beraber bölgede bir fütüvvet olduğu aşikârdır. Bölgede kurduğu kütüphâneler, yardımlaşma sandığı ve asıl önemlisi bölgeye geldiğinde halvete sokup, el verdiği talebelerin varlığıdır. Kendisi burada az kalmış olsa da halifeleri ve talebeleri vasıtasıyla bölgede çok etkin olmuştur. Onlarca talebenin halvet listelerinde ismin yazılması bölgedeki tesiri hakkında rahat konuşmamızı sağlıyor. Akabinde talebelerini açtığı yol da önemli. Bu yol hala devam edegelmektedir.

Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhânevî, Nakşî-Hâlidî ekolünün en önemli temsilcisi olarak, her devirde şeriatın her an lazım olduğunu ve geçerli olduğunu ifade etmiştir. Elimizdeki bu nâdide değeri tarihe gömmemeli, unutturmamalıyız. En azından iç âlemimizde yaşatmalıyız.

Son olarak, bu büyük zâtın tesirinin hâlâ bölgemizde etkisini sürdürmesi ya da kokusunun gelmesi bizleri sevindirmektedir. Trabzon ve yöresinde Nakşî-Hâlidî ekolünün üç kolla ulaştığını ifade edelim: Muhammed Küfrevî koluyla Çaykara ve Of'ta Zenolu Ali Efendi'ye, ondan Erzurum'daki Salih Efendi'ye ulaşan kol; Osman Bedreddin Efendi'yle Şeyh Eşref, İlyas Okumuş ve Hasan Öztürk'e kadar ulaşmış ve Çebizâdeler vasıtasıyla Araklı ve Sürmene'de yayılan bir kol; ve Gümüşhânevî'nin Of havâlisindeki halifeleri vasıtasıyla Rize ve Trabzon'da etkili olan kol. Bununla beraber yakın zamanlarda tespit ettiğimiz bir halka da Araklı, şimdiki Hürriyet Mahallesi'nde bulunmaktadır. Araklı'da Küçükhüseyinzâde ve Müderris Hacı Şaban Efendi'lere ulaşan zincir, hala tutunacak birilerini beklemektedir.

## Kaynakça


"Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi", *Evliyâlar Ansiklopedisi*, c. 12. (İstanbul: 1993), Berekat Yayınevi.

"Alacaminare Tekkesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, s. 174–175, (İstanbul: 1993), Tarih-Yurt Yayınları.

"Çağımızı Aydınlatanlar" *Araştırma Dergisi*, 30 Ekim 2008 tarihinde http://www.ilmiarastirma.net/index.php?Pg=Detail&Number=6604 adresinden erişildi.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmî'*, (haz: Ahmed Nezih Galitekin), (İstanbul: 2001).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf 8701.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK. MŞ. 7/116.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ZB. 336/81.

Cora, A., "Gümüşhaneli Hacı Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin Of (Uğurlu)'da kurduğu Kütüphâne", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25–26 Mayıs 2005)*, c. 1, 505–513, (Trabzon: 2007).

Doğan, L., "Hacı Ahmed Ziyâuddin Efendi (r.a.) ve *Râmûzu'l-Ehadîs* Adlı Eseri", *Geçmişten Günümüze Gümüşhane*, (Ankara: 1991) Seha.

Gündüz, İ., *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn (k.s.) Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidiyye Tarikatı*, (İstanbul: 1984) Seha.

Gündüz, İ., "Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri", *Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri*, s. 17-49, (İstanbul: 1992), Seha.

Gündüz, İ., "Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî", *DİA*, c. XIV, s. 276.

Güvelioğlu, İ.G. "Osmanlı Devri Rize Kütüphâneleri", *1. Rize Sempozyumu-Bildiriler*, s. 75-78, (İstanbul: 2007).

Kara, İ., *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, (İstanbul: 2003), Dergah Yayınları.

Kazım Karabekir Paşa'ya yazılan mektup (1337). Yusuf Şevki Yavuz ve Nasrullah Hacımüftüoğlu Özel Arşivi.

Muhammed Zâhid bin Şeyh Hasan Düzcevî et-Türkî, *İrgāmü'l-Mürîd*, (1328: İstanbul).

Muhammed Zâhid Kevserî, *et-Tahrirü'l-Vecîz fî ma Yebteğihi'l-Müsteciz*, (Kahire: 1360).

Mustafa Fevzi Efendi, *Hediyyetü'l-Hâlidîn fî Menâkıb-ı Kutbu'l-Ârifîn*, (1313: İstanbul).

Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evlîyâ*. c. 2, (haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), (İstanbul, 2006), Kitabevi.

*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, (İstanbul, 1374).

Şeyh Muhammed Zahid Kevseri, *Altun Silsile*, (haz: M. Vehbi Şahinalp-M. Zahid Kalfagil), (İzmir, 1983).

Uyan, A., "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi", *Menkıbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, c. 3, (İstanbul, 1983), Berekat Yayınevi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Tarihi Vakıf Kayıtlar Arşivi, 585 numaralı defter s.191.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Tarihi Vakıf Kayıtlar Arşivi, Mü. A 4/12, s. 37.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Tarihi Vakıf Kayıtları Arşivi, Defter numarası: 590, s. 35.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Tarihi Vakıf Kayıtları Arşivi: Esas numara 11/1, Sıra numarası:860.861.862.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM),. Tarihi Vakıf Kayıtlar Arşivi: Esas numara:11/1 Sıra numarası:860.861.862.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM),. Tarihi Vakıf Kayıtları Arşivi, Mü. A. 3.3.10, s.231.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM),. Tarihi Vakıf Kayıtları Arşivi, Mü. A. 4/12, Defter numarası: 590, s. 35.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM),. Tarihi Vakıf Kayıtları Arşivi: Esas numara:11/1, Sıra numara:862.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Ferşad Efendi", *DİA*, c. XII.

Yücer, H. M., "Gümüşhânevî'nin Halifelerinden Oflu Yusuf Şevki Efendi, Hayatı ve Tesirleri", *Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu Bildiriler*, (*İstanbul*, 2014).